Voor de Belgische ekonomie was de aanwezigheid der *Canucks* een goede zaak. Om de vrijwel bodemloze put van de behoeften der Canadese oorlogsmachine te helpen vullen, moesten allerlei goederen en diensten geleverd worden, en de rekening daarvoor mocht in keiharde dollars aangeboden worden. De totale waarde van de *goods, services and facilities*, die ons land officieel aan het Canadese leger leverde, zou tot meer dan 25 miljoen Canadese dollars oplopen ([300]). Ter vergelijking kan vermeld worden dat de rekening voor de niet-militaire goederen *(civilian supplies)*, die de Canadezen aan ons land zouden leveren, slechts iets meer dan één miljoen dollars bedroeg ([301]). Vermeldenswaard is verder het feit dat vele Belgen bij diensten van het Canadese leger de één of andere baan konden bemachtigen. In Canadese legerhospitalen in Gent en elders, bijvoorbeeld, werkten vele burgers als verplegers ([302]). Het aantal landgenoten, dat door Montgomerys 21e Legergroep (waartoe het *First Canadian Army* behoorde) tewerkgesteld werd, groeide ongelooflijk snel aan gedurende de maanden die volgden op de bevrijding. Tussen oktober 1944 en januari 1945 alleen al steeg het van 9.000 tot omstreeks 65.000! ([303]). Op velerlei manieren leverde Canada dus een niet te onderschatten bijdrage tot de ekonomische en sociale heropbouw van België na de oorlog.

In Brussel bevonden zich verder de bureaus van de Canadese soldatenkrant, de *Maple Leaf*. Van september 1944, wanneer ze vanuit Caen in de Belgische hoofdstad aankwamen, tot september 1945, werkten de redakteurs en het personeel van dit blad — allen militairen — in het gebouw van *Le Soir*, dat ook zijn moderne persen ter beschikking stelde. Tot grote verbazing der Canadezen weigerde de bekende Brusselse krant daarvoor een vergoeding te ontvangen. De mannen van de *Maple Leaf* drongen evenwel aan en tenslotte werd een kompromis gesloten, waarbij het bedrag voor de huur aan een aantal Belgische goede werken, waaronder het Sint-Niklaasfonds voor kinderen, werd overgemaakt. Op de *Canucks* maakte dit gebaar van *Le Soir* een grote indruk ([304]).

De eerste Belgische uitgave van de *Maple Leaf* kwam reeds op 16 september 1944, amper twee weken na de bevrijding van onze hoofdstad, van de pers. Entoesiast verkondigden de redakteurs erin dat ze in Brussel over « een juweel van een drukpers » beschikten en van Belgische kant « droommedewerking » ontvingen ([305]). De militaire journalisten uit Canada

---

(300) 25.515.232 Dollars om precies te zijn. In dit bedrag was ook de vergoeding voor schade, door het Canadese leger in ons land aangericht, inbegrepen. Zie de brief van 21 mei 1946 van de Canadese ambassadeur aan de Belgische Minister van Buitenlandse Zaken in *Canada. External Affairs*, verdrag 33.

(301) Brief van de Canadese ambassadeur in Washington aan de *Secretary of State for External Affairs* (Minister van Buitenlandse Zaken) in Ottawa, 22 maart 1946, in *Documents*, p. 221-22.

(302) Interview Birney.

(303) *The Administrative History*, p. 82.

(304) *The Maple Leaf Scrapbook*, p. 29 en 41; BROADFOOT, p. 240-42; artikel van O. Delville, *Soldats Journalistes du « Maple Leaf »*, in *Le Soir Illustré* van 27 september 1944.

(305) *Your paper again but it's a long hike*, ML van 16 september 1944.

zouden hun Brusselse gastheren echter ook belangrijke wederdiensten bewijzen. Aan hen was het te danken dat *Le Soir* steeds verrassend goed over de militaire situatie voorgelicht bleek, en ook tijdens periodes van nijpende papierschaarste over voldoende krantenpapier beschikte! Geen wonder, dus, dat de redaktie van de Brusselse krant de mannen van de *Maple Leaf* bij hun vertrek in september 1945 op een knap afscheidsfeestje — dat door de aanwezigheid van niemand minder dan generaal Crerar werd opgeluisterd — vergastte en hen met lede ogen naar Amsterdam zag verhuizen ([306]).

Een flink aantal Canadese soldaten, die op doorreis waren naar een andere bestemming, vonden in het begin van 1945 ook tijdelijk een onderkomen in ons land. In maart van dat jaar boden een aantal West-vlaamse en Antwerpse steden en gemeenten, waaronder Roeselare, Komen, Izegem, Schilde, Nijlen, Oostmalle en Zoersel, zo een drietal weken lang onderdak aan de mannen van de Eerste Canadese Divisie, die vanuit Italië naar het Rijnfront overgeplaatst werden. Deze operatie, die onder de grootste geheimhouding uitgevoerd werd, stond onder de kodenaam *Goldflake* bekend. Ook deze *Canucks* vonden België, waar ze in nette huizen ondergebracht werden en lekker te eten en te drinken kregen, een waar paradijs, want in Italië hadden ze het allesbehalve komfortabel gehad. Ze werden als helden onthaald en gevierd, bevolkten de café's tot stampensvol, dansten, zongen en dronken naar hartelust, gaven parademarsen en muziekopvoeringen ten beste, verbroederden met de mannen en flirtten met de vrouwen, en maakten daguitstapjes naar Brussel, Antwerpen, Brugge, Waterloo, en de slagvelden van de Eerste Wereldoorlog in West-Vlaanderen en Noord-Frankrijk ([307]). Eén van hen herinnerde zich later :

> « Het ging onze mannen uitstekend. Er waren veel café's... Ook echte ijskreem en botermelk, iets wat we in geen jaren meer te zien gekregen hadden!... De mensen waren vriendelijk. Het landschap was smetteloos en de Vlaamse levensstijl stond in sterk kontrast met de vuiligheid, de vliegen, en de primitieve hutten van de Italiaanse boeren. We zagen weer witte gordijnen en tapijten op de vloer! Wat was het leven zalig... » ([308]).

Het feit dat ze in de woningen van zovele Belgische families met open armen werden ontvangen, maakte op de manschappen van de Eerste Canadese Divisie echter de grootste indruk. « Ze behandelden ons alsof we familieleden waren », schreef een kanonnier zo meer dan dertig jaar later over het gezin dat hem in maart 1945 in Warneton onderdak had ver-

---

(306) Brief van O. Delville, redakteur van *Le Soir* in 1944/45, 16 april 1981; *Adieu au « Maple Leaf »*, *Le Soir*, 10 september 1945.

(307) HOW, p. 314; WOOD, p. 61-62; ROY, *Seaforth Highlanders*, p. 413; RANDALL, p. 285; GALLOWAY, p. 195-99; STEVENS, *Royal Canadian Regiment*, p. 186; STEVENS, *City*, p. 341-42; *The Governor General's Horse Guards*, p. 205-06.

(308) BEATTIE, p. 738.

leend ([309]). Tussen de taaie veteranen van Monte Cassino, Ortona, en andere beruchte Italiaanse slagvelden, bevond zich ook Farley Mowat, thans één der populairste schrijvers in Canada. Ook hem beviel het in ons land opperbest. « Ons verblijf in België », noteerde hij later in de geschiedenis van zijn regiment, « was om zo te zeggen puur genot »...([310]).

In het Antwerpse verstoorde het gezoem van vliegende bommen wel af en toe de algemene euforie en herinnerde de manschappen eraan dat de oorlog nog steeds niet voorbij was. Tegen het einde van maart 1945 brak dan ook het ogenblik aan dat de Eerste Divisie op haar beurt de strijdmakkers aan het front in Nederland en Duitsland moest gaan vervoegen.

We hebben reeds eerder gezien hoe de Canadezen in september en oktober 1944 ruim de gelegenheid gekregen hadden om kennis te maken met het Vlaamse platteland en de Vlaamse buitenmensen. Het was namelijk doorheen de landbouwstreken van West- en Oost-Vlaanderen dat ze aanvankelijk de vluchtende Duitsers hadden achternagezeten. Het was ook bij de boeren en burgers van de dorpen en gehuchten in de noordwestelijke hoek van ons land dat ze achteraf de lange weken van waken en vechten langs het Leopoldskanaal doorbrachten. En zelfs gedurende de akties in het Antwerpse kon men de meeste Canadese soldaten eerder aantreffen in de bescheiden gemeenten langs het Albert- of Turnhoutkanaal en naar de Nederlandse grens toe, dan in de fiere Sinjorenstad zelf ([311]). Toen bij het begin van de maand november 1944 de strijd in België uitgewoed was, hadden de *Canucks* dus eigenlijk van onze grote steden nog niet veel te zien gekregen. In Brussel hadden slechts een handjevol oorlogskorrespondenten en hoge pieten voet gezet. Oostende en Brugge hadden de mannen van de Tweede en Vierde Divisies wel zelf bevrijd, maar ze waren er niet lang op hun lauweren kunnen blijven rusten : de snelle achtervolging van de vijand was toen nog volop in gang en diende dringend voortgezet te worden. Achteraf werd Oostende om begrijpelijke redenen door de Britten van de *Royal Navy* ingepalmd. Aan de Canadezen, die toen in de modderige weiden langs het Leopoldskanaal vastgelopen waren, werd zelfs algauw de toegang tot de vleespotten van het nabije Brugge ontzegd; de eerste groepen soldaten die er van het front op dagverlof heengetrokken waren, hadden het er blijkbaar ietwat te bont gemaakt ([312]). Van toen af aan moesten de belegeraars van het « Scheldefort Zuid » zich tijdens hun zeldzame vrije tijd met de heel wat meer bescheiden attrakties van Maldegem en vooral Eeklo tevreden stellen. Het was trouwens in de

---

(309) Brief aan de auteur van B. Wendorf in O'Leary/Prince Edward Island, 25 februari 1982.
(310) MOWAT, p. 297 : *The stay in Belgium was one of nearly unadulterated pleasure.*
(311) Langs het Leopoldskanaaal bevonden zich bijzonder veel Canadezen in Maldegem en omliggende; in het Antwerpse was de omgeving van St. Job-in-'t-Goor één van hun voornaamste pleisterplaatsen.
(312) STANLEY, *Face of Danger*, p. 204.

Meetjeslandse hoofdstad dat de ontspanningsdiensten van het Canadese leger tijdens de lange wacht aan het Leopoldskanaal hun tenten opstelden. Ook Gent bleef voorlopig *terra incognita* voor de meeste gewone Canadese soldaten, behalve dan voor diegenen die er (zeer tegen hun zin) in het hospitaal belandden, dat het *Royal Canadian Army Medical Corps* er ingericht had. Op die manier kregen de frontsoldaten ten andere ook Brugge te zien, of liever gezegd de voorstad Sint-Andries, waar zich eveneens een groot Canadees legerhospitaal bevond. Gedurende de eerste vier weken na de aanval over het Leopoldskanaal zouden er niet minder dan 3.934 opnamen en 1.860 operaties genoteerd worden ([313]).

Van onze voornaamste steden werd dus feitelijk alleen Antwerpen in september en oktober 1944 door noemenswaardige aantallen gewone Canadese soldaten bezocht, en dit omdat de frontlijn praktisch doorheen de stad zelf liep. Ook daar waren de omstandigheden voor een kennismaking met het leven in een Belgische stad dus allesbehalve gunstig. Toch liet de Scheldehaven toen al op de *Canucks* een grote indruk.

Behalve in het geval van de Derde Divisie, die een week lang Gent onveilig maakte alvorens naar Nederland af te zakken, geraakten de Canadese soldaten eigenlijk pas goed vertrouwd met de Belgische steden na hun vertrek uit ons land. De reden daarvoor was, dat ze de rest van de oorlog aan een relatief stabiel front in de Nijmegen-sektor zouden doorbrengen. De grote Nederlandse (en Duitse) steden ten Noorden en Oosten van Maas en Rijn bleven hun echter ontzegd, zodat ze ook voor hun ontspanning tijdens verlofperiodes op het nabijgelegen België aangewezen bleven. Onze grote steden — en zelfs een aantal kleinere, zoals Aalst en Turnhout — dienden zo tot laat in de lente van 1945 als trekpleisters voor Canadese soldaten met tweedaagse verlofvergunningen (de beruchte « achtenveertigers » of *forty-eighters)*, als oases waar de vermoeide krijgers uit de modderwoestijn van het Rijnfront hun dorst kwamen lessen en vergetelheid zochten.

Vooral Brussel en Antwerpen, waar zowat alle Canadezen vroeg of laat terecht kwamen, lieten op de *Canucks* een formidabele indruk na. Een soldaat uit Ontario beschreef de Belgische hoofdstad in een brief aan een vriend als « de prachtigste stad die je ooit gezien hebt, alleen nog mooier », en een lid van de CWAC meende Brussel te mogen vergelijken met New York ([314]). Vrijwel zonder uitzondering vonden de Canadezen onze metropolen verbazend groot en druk, proper, en modern. Vooral de wijde

---

(313) NICHOLSON, *Seventy Years*, p. 225-26; voor de tragi-komische, en blijkbaar op werkelijkheid berustende belevenissen van een Canadees soldaat in een hospitaal langsheen de Coupure in Gent, zie BIRNEY, *Turvey*, p. 177 e.v.

(314) *Canadians given great reception at Brussels*, BX van 23 oktober 1944; ROE, p. 131; GOUIN, *Lettres*, p. 251, vergelijkt Antwerpen met New York.

boulevards en pleinen, de statige openbare gebouwen en hotels, de trotse herenhuizen en de rijke kerken, musea en teaters trokken hun aandacht ([315]).

Voor de « Don Juans » onder de *Canucks* was ons land een waar paradijs. Hier ziet men twee Canadezen op een Antwerps caféterras ten aanval overgaan; ook de aanwezigheid van een klein kind kan hun strijdlust blijkbaar niet koelen. (Foto PA).

(315) *Canadians given great reception at Brussels*, BX van 23 oktober 1944; DALTON, p. 38; ROE, p. 142; oorlogsdagboek van het *Calgary Highlanders*-regiment (PA : RG 24, vol. 15020, 18 september 1944); KELLY, p. 242 en 295.

Estetisch minder verdienstelijk, maar zeker even fascinerend voor de frontsoldaat met verlof, waren de ontelbare café's, de elegante restaurants, de (dure) cabarets en, *last but not least*, de winkels waar men ook zonder rantsoeneringszegels zowel fruit en voedingswaren als souvenirs — vooral kant — en parfum, en zelfs zijden kousen kon kopen ([316]). De stadsmensen zelf, vooral de elegant geklede vrouwen, maakten al evenzeer een grote indruk op de *Canucks* ([317]). De doorwinterde Canadese frontsoldaten bezweken trouwens als lammeren voor de charmes van het vrouwelijk schoon in de Belgische steden, vooral in Brussel. Een poëtisch begaafd *Canuck* vertolkte ongetwijfeld de gevoelens van de meerderheid van zijn makkers, wanneer hij in een gedicht in de *Maple Leaf* de mening opperde dat de jonge vrouwen van onze hoofdstad zelfs glansrijk de vergelijking met de nochtans legendarische Franse *Mademoiselle from Armentières* uit de Eerste Wereldoorlog konden doorstaan :

> « Ik zeg dat je ze hebben mag die fameuze Armentiers mamselle in ruil voor één zalige dag met mijn droomjuffrouw uit *Bruxelles* » ([318]).

Het feit — of was het slechts een myte? — dat Brussel en de andere Belgische steden een unieke voorraad vrouwelijk schoon herbergden, verwekte bij de Canadese frontsoldaten de wildste dromen; meestal beschikten ze echter slechts over 48 uren om die dromen waar te maken, en dat was duidelijk geen gemakkelijke taak. Voor degenen die erin slaagden betekende het hemelse extase, zoals in het geval van de Frans-Canadese veroveraar die, *mordu du grand amour pour sa Bruxelloise*, met huwelijksplannen naar het Rijnfront terugkeerde ([319]). Smartelijker dan een donkere nacht alleen in de kille loopgrachten waren evenwel de frustraties van de mislukte Casanova's onder de *Canucks*, vooral wanneer het objekt van hun romantische interesse door een geallieerd rivaal ingepalmd bleek te zijn. Een Canadees soldaat gaf als volgt dichterlijk lucht aan de gekwetste gevoelens waarmee vele van zijn makkers vertrouwd waren :

> « Ze was Venus zelf, mooi, boordevol charm.
> Met open mond bleef ik staan
> Maar ze liep spijtig genoeg aan de arm
> van een stoere Amerikaan... » ([320]).

---

(316) ROE, p. 132; MUNRO, p. 249; ELLIS, p. 150-51; *Brantford girl serving with the CWACs in Belgium*, BX van 30 oktober 1944; GOUIN, *Lettres*, p. 259; KELLY, p. 242.

(317) SIMONDS, p. 279; GOODSPEED, p. 489; ROE, p. 142.

(318) Uit het gedicht *Mademoiselle* door sergeant R. W. Evans, gepubliceerd in de ML van 25 november 1945. De Engelse tekst, hierboven erg vrij vertaald in een korte versie, luidt als volgt : *You can have your mademoiselle/ From well known Armentières.../ In fact you can have everything/ That made dad kick up hell/ If you'll just arrange a date for me/ With that gorgeous dame from Brussels.*

(319) GOUIN, *Lettres*, p. 278 (Het gaat hier niet om de auteur zelf, maar om één van zijn mannen).

(320) Uit het gedicht « Frustratie » *(Frustration)* van soldaat Bob Stark, gepubliceerd in de ML van 6 januari 1945; de originele Engelse tekst luidt als volgt : *She was loveliness replete with charm/ Quite the fairest ever seen/ But she was on the husky arm/ Of a United States Marine.*

Een Canadees officier van de Derde Divisie maakt een praatje met zijn Gentse vriendin vooraleer naar het front in Nederland te vertrekken. (Foto PA).

Het lijdt geen twijfel dat Brussel, Antwerpen, Gent en Brugge inderdaad mooie steden zijn, die de bezoeker heel wat te bieden hebben. Ze hadden de perikelen van oorlog en bezetting bovendien suksesrijk doorstaan, en in de koortsachtige sfeer van de bevrijding en de aanwezigheid van de geallieerde legers schenen ze nog « interessanter en levendiger », zoals een Canadees oorlogskorrespondent opmerkte, dan in

vredestijd ([321]). Toch komt de algemene bewondering, die vooral Brussel en Antwerpen, maar ook kleinere centra zoals Oostende, bij de Canadezen genoten, ons raadselachtig voor. Wijzelf vinden ook onze grootste steden in sommige opzichten provinciaals, en zeker heel wat minder indrukwekkend dan Parijs en Londen, om van New York en zo maar te zwijgen. Hoe is het dan mogelijk dat de Canadezen precies bij ons het *nec plus ultra* in stedebouw en stadsleven meenden te vinden?

We moeten er vooreerst rekening mee houden dat de *Canucks* ons stedelijk landschap door hun eigen speciale bril bekeken. Hun optiek was niet die van de kritische, urbane stadsmens, van de kosmopolitische bewoner van het toenmalige Manhattan of het hedendaagse Montreal. De meeste Canadese soldaten waren integendeel eenvoudige plattelandsjongens, die feitelijk pas in ons land voor het eerst met grote steden kennis maakten. Velen onder hen hadden zelfs nooit een tram gezien, laat staan een wereldwonder zoals de Antwerpse Scheldetunnel! ([322]). Indien ze Brussel met New York meenden te mogen vergelijken, was dat omdat ze nooit in de wereldstad aan de Hudson voet gezet hadden. Ook de stadsbewoners — een minderheid in de rangen der bevrijders — stonden weerloos tegenover de betovering die onze steden op de Canadezen uitoefenden. In die tijd waren zelfs Toronto en Vancouver nog konservatieve en saaie oorden, waar 's zondags bijvoorbeeld zowel bars als bioskopen gesloten bleven. In vergelijking daarmee moest Brussel wel als een modern Babylon voorkomen!

Daar de Canadezen onvertrouwd waren met de wereldse attrakties die grootsteden aan te bieden hebben, liet de kennismaking met de kosmopolitische atmosfeer der Europese metropolen op hen onvermijdelijk een enorme indruk. Die kennismaking had normaal in Londen moeten plaatsvinden. Maar tijdens de oorlog bood de bedreigde, verduisterde en sobere Britse hoofdstad slechts een schim van zijn gewone glans, het was een grimmige spookstad op een eenzaam, belegerd eiland ([323]). De Canadezen hadden voor Londen respekt, bewondering en sympatie, doch het was duidelijk niet in de schaduw van Big Ben dat ze de geneugten en opwindingen van het leven in de Europese grootsteden zouden leren smaken. Strategische beslissingen en de wisselvalligheden van het oorlogsgebeuren beschikten erover, dat dit in ons land zou gebeuren.

Terwijl de Britten en vooral de Amerikanen na de landing in Normandië op Parijs afstormden (en er in de opwindende Lichtstad ook lang een *pied-à-terre* zouden op na houden), kregen de *Canucks* de heel wat minder

---

(321) SIMONDS, p. 276.
(322) Oorlogsdagboek van het QORC-regiment, QORC-archief, 11 november 1944.
(323) Zie bv. SIMONDS, p. 276 : *Brussels with its fine shops, cafés and nightclubs... was a far more normal city than poor old London with its war scars and black out.*

interessante zijweg langs de Kanaalkust toegewezen, tot ze tenslotte in België belandden, waar ze de eerste grote steden te zien kregen. In vergelijking met de schijnbaar eindeloze rij vissershavens waarlangs ze voortgeploeterd waren, kwamen Brussel en Antwerpen er hun zo uiteraard des te meer als indrukwekkende metropolen voor! ([324]). Bovendien waren het ook vrijwel de *enige* grootsteden, die de Canadezen vóór het einde van de oorlog op het Europese kontinent zouden bezoeken. Gedurende de lange winter van 1944/45 waren Brussel en Antwerpen praktisch gesproken de enige belangrijke centra binnen het bereik van de Canadese soldaten aan het Rijnfront. Tot in Parijs schopten het in vergelijking slechts een handjevol geluksvogels en het uitgehongerde Amsterdam bleef tot het bittere einde van de oorlog in Duitse handen. Zo was het dus niet in Engeland, Frankrijk of Nederland, maar in België, dat de Canadezen de attrakties der Europese steden ontdekten.

De Canadese soldaten behielden van hun kortere of langere verblijven in de Belgische steden ongetwijfeld ook een bijzonder gunstige indruk omdat ze er nu eenmaal *bevoorrechte* bezoekers waren. Daarvoor hadden ze zowel hun eigen legerleiding als de Belgische bevolking en autoriteiten te danken. Het Canadese leger spaarde inderdaad geld noch moeite in een poging om het zowel de frontsoldaten met verlof als ander personeel in Brussel en elders zo komfortabel en aangenaam mogelijk te maken. Zo werden een aantal uitstekende hotels, waaronder de « Métropole », de « Palace », de « Atlanta » en de « Cosmopolite » (dat tot *Maple Leaf Club* omgedoopt werd) permanent ter beschikking gehouden van Canadese militairen die onze hoofdstad bezochten ([325]). De *Canucks* werden er vergast op een verwarmde kamer met een zacht bed en lopend water evenals drie maaltijden per dag, ze konden zich verwennen met een heet bad, hun haar laten snijden, schoenen laten poetsen en zelfs hun uniform laten strijken. Voor dit alles betaalden officieren slechts 30 frank per dag, gewone soldaten geen cent! Op het dagelijkse *thé dansant* in het « Atlanta »-hotel vonden oude vrienden elkaar terug, dansten en flirtten frontsoldaten met verpleegsters van het Rode Kruis of CWAC-leden, kon men eten en drinken of gewoon naar de muziek luisteren en even de oorlog vergeten. Voor een komfortabel bed, een warme maaltijd of een belegd broodje, een glas bier of whiskey, vrienden en (soms) vrouwen, konden de manschappen ook terecht in de tehuizen, restaurants en *Beaver*- of *Canada*-clubs die het

(324) Zie bv. het rapport *1st Br., Essex Scottisch Regiment. Canadian Army Overseas*, van 20 september 1944 (PA : RG 24, vol. 15061) : *[Antwerp] is like New York to a soldier from the wheat fields of Normandy.*

(325) MIVILLE-DESCHÊNES, p. 80.

Canadese leger er in verscheidene Belgische steden op nahield ([326]). In Brussel bijvoorbeeld bevond de *Canada Club* zich in een statige herenwoning langsheen de Regentlaan, op nummer 32 om precies te zijn. Het was daar dat nieuwkomers voorzien werden van stadsplannen, nuttige adressen, tramkaarten aan speciale tarieven en andere inlichtingen en dokumenten die ze nodig hadden om in de hoofdstad wegwijs te geraken. Er werden ook regelmatig Belgisch-Canadese dansavonden ingericht, gedurende dewelke de *Canucks* de gelegenheid kregen met de Brusselse *mademoiselle* van hun dromen kennis te maken ([327]).

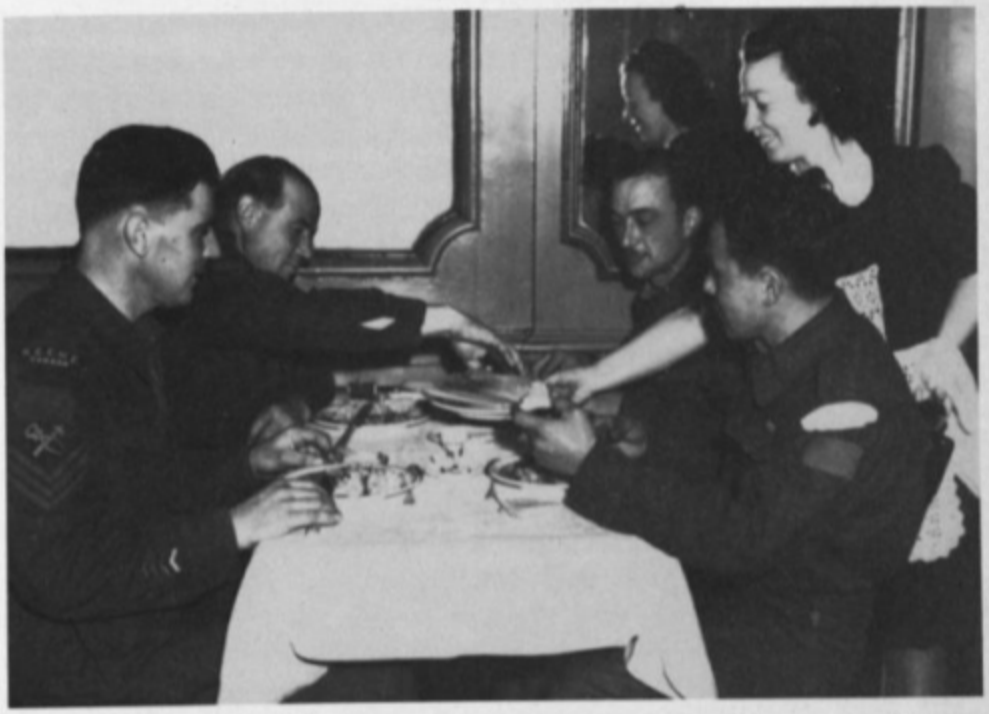

22 oktober 1944. Vier Canadese soldaten genieten van een lekkere maaltijd en vriendelijke bediening in de eetzaal van de *Maple Leaf Club* te Brussel. (Foto PA).

Het was inderdaad een *lovely war,* zoals de *Maple Leaf* schreef, voor de Canadezen met verlof in België. Niet alleen voor de Romeo's en romantische zielen. Sportief aangelegde militairen konden terecht in overdekte zwembaden, zoals de « blauwe zwemkom » *(blue pool)* in de Sint-

(326) *Canadian leave centre open in downtown Brussels hotel,* ML van 13 oktober 1944; *Canuck leave centres in Brussels make it a lovely war — for 48 hours,* ML van 10 november 1944; *Brussels turned into 'land of Oz' under Montreal CWAC's hand,* artikel door Margaret Ecker, persknipsel uit een onbekende krant, gedateerd 17 november 1944, in het QORC-archief, Toronto, fotoalbum *Vic[toria] Rifles,* p. 820; Brief aan de auteur van kolonel F. MacNamara, 12 december 1980. Leden van de CWAC logeerden in het Brusselse « Splendide »-hotel, zie ELLIS en DINGMAN, p. 171. In Gent stond het bekende hotel « Sint Jorishof » ter beschikking van officieren, zie ELLIS, p. 176.

(327) *Canuck leave centres in Brussels make it a lovely war — for 48 hours,* ML van 10 november 1944.

Franciscusstraat in Brussel, en in het Antwerpse Sportpaleis was zelfs in oktober 1944 door genietroepen een arena ingericht waar de nationale Canadese sport, ijshockey, kon beoefend worden. Voor degenen die gewoon ontspanning zochten waren er legerbioskopen met Engelse of Amerikaanse films, stadsbezoeken en uitstappen, muziekkoncerten, toneelopvoeringen, en operavertoningen. Leergierige *Canucks*, tenslotte, kregen de gelegenheid om zich akademisch te verdiepen door middel van eenvoudig, privaat taalonderricht zowel als speciale kursussen aan de Brusselse universiteit ([328]).

Niet alleen de legeroverheden, maar ook de Belgische stadsbevolking en -autoriteiten deden hun best om het de Canadezen naar hun zin te maken. Met de gastvrijheid die ze vier jaar lang aan de bezetter hadden ontzegd, overstelpten ze nu de bevrijders. In Brussel werden Canadese militairen begroet met spandoeken waarop *Merci Canada* te lezen stond. Op straat schudden voorbijgangers, zelfs kinderen, hen stilzwijgend of onder het gemompel van een paar eenvoudige dankwoorden plechtig de hand ([329]). Canadese gewonden in het legerhospitaal te Brugge werden door burgers op fruit en bloemen vergast en door lokale artiesten met gezang en muziek opgebeurd ([330]). Uitnodigingen om bij burgers te avondmalen en te overnachten waren schering en inslag; een Frans-Canadees officier schreef naar zijn vrouw dat Gentse burgers « vochten om hen te kunnen inviteren! » ([331]). Toen iemand op het idee kwam om Canadezen met verlof in Brussel de gelegenheid te geven om in plaats van in de *Maple Leaf Club* of een ander legerhotel bij burgers ondergebracht te worden, overtrof de gastvrijheid der Brusselaars de meest optimistische verwachtingen. Op nauwelijks twee dagen tijd dienden meer dan 5000 families een aanvraag in om *Canucks* onderdak te mogen bieden! ([332]). De Canadese overheden zetten daarop in alle verlofcentra speciale administraties op touw om het bijeenbrengen van burgers en militairen te vergemakkelijken. Vele Canadezen hoefden echter van deze dienst geen gebruik te maken, daar ze private uitnodigingen op zak hadden. Hoe het ook zij, er werd gerapporteerd dat ongeveer veertig percent van alle Canadezen die Brussel aandeden bij hoofdstedelingen een of andere vorm van gastvrijheid genoten ([333]). Vrijwel zonder uitzondering waren ze diep getroffen door de vriendelijkheid en gezelligheid die ze bij Brusselse families mochten genieten, en die hun in vele gevallen aan hun

(328) YOUNG, p. 121-22; HURST, p. 187, 189, 294; *Directory for Brussels leave*, ML van 3 januari 1945; *Canadians attend Brussels University*, ML van 14 maart 1945; brief aan de auteur van de heer A. Schandevyl in Antwerpen, 24 februari 1981.

(329) ROE, p. 132 en 138.

(330) NICHOLSON, *Seventy Years*, p. 226.

(331) GOUIN, *Lettres*, p. 234.

(332) *Canuck leave centres in Brussels make it a lovely war — for 48 hours*, ML van 10 november 1944.

(333) *Belgians host to Canucks on leave*, ML van 26 februari 1944.

Zicht op het hotel « Cosmopolite » op het Rogierplein te Brussel, dat als verlofcentrum voor Canadese troepen dienst deed en als *Maple Leaf Club* bekend stond. (Foto PA).

eigen familiekring in het verre vaderland herinnerde. Een fransprekend Canadees vertolkte ongetwijfeld de gevoelens van een groot aantal van zijn makkers in de elegante dankwoorden, die hij neerpende in het gastenboek van een echtpaar dat hem met open armen had ontvangen : *Ma plus sincère gratitude pour cette nuit... passée en votre demeure... Votre bon cœur et*

votre tendre amitié nous rappellent de doux souvenirs de jadis et ce qui nous attend à notre retour parmi nos biensaimés... ([334]).

Spijtig genoeg had het gastvrije onthaal dat de Canadezen in ons land te beurt viel ook zijn minder voordelige kanten. De Canadese legerleiding klaagde bijvoorbeeld over het feit dat ook deserteurs en weggelopen soldaten al te gemakkelijk op de sympatie van de bevolking konden rekenen en bescherming vonden bij burgers, hetgeen hun opsporing sterk bemoeilijkte ([335]).

Niet alleen in hun eigen militaire clubs en bij burgers, maar ook in café's en bars werden de Canadezen met open armen ontvangen, en zelfs laat in de nacht waren voor hen ondanks het uitgaansverbod weinig deuren gesloten ([336]). De relatief kapitaalkrachtige verlofgangers van het Rijnfront waren vooral in nachtkroegen en cabarets graaggeziene gasten; voor de sluwe uitbaters, kellners en « gezelschapsdames » was het immers een koud kunstje om onervaren *Canucks*, die noch van de waarde noch van de prijs van de konsumpties een precies idee hadden, van hun zuurverdiende soldij te ontlasten. Op dat gebied verwierf het Brusselse nachtleven bij de geallieerde soldaten snel een weinig gunstige reputatie ([337]). Toch bleef een bezoek aan één of meer der talrijke « aftroggelbars » *(clip-joints)* een bekoring waaraan weinig Canadezen tijdens hun verblijf in onze hoofdstad (of, wat dat betreft, in Antwerpen of Gent) konden weerstaan ([338]).

De behoefte aan vrouwelijk gezelschap speelde daarin uiteraard een niet geringe rol. Bordelen waren wel « verboden terrein » *(out of bounds)* voor Canadese soldaten, maar de regelmaat waarmee dit toegangsverbod door de regimentsoverheden diende herhaald te worden, laat vermoeden dat het niet al te best werd nageleefd. De militaire politie kon zo'n bevel trouwens bijna onmogelijk strikt doen naleven. Echte « bordelen » waren er nu in onze steden eenmaal niet, tenminste geen etablissementen die zichzelf als dusdanig voordeden; vrouwen van lichte zeden en kommerciële seks waren echter achter de min of meer respektabele façades van ontelbare bars, nachtkroegen en zelfs gewone café's te vinden! Op die manier geraakten jonge *Canucks* in Brussel, Gent, of Antwerpen maar al te gemakkelijk terzelfdertijd hun onschuld en hun centen kwijt. Ter illustratie laten we opnieuw de Canadese dichter-soldaat Raymond Souster aan het

---

(334) Nota van soldaat J.P. De Beaumont in het gastenboek van de familie Borné in Brussel, gedateerd 6 september 1945, evenals talrijke soortgelijke nota's ter beschikking gesteld door de heer Borné uit Brussel.

(335) *Batallion Order* van het regiment der *Royal Winnipeg Rifles* van 7 november 1944 (PA : RG 24, vol. 15234); *The Administrative History*, p. 123.

(336) PEARCE, p. 120; JOHNSON, p. 276.

(337) *Close up what?* en *Dark alley men behind Belgian request to close service clubs, Butlin declares*, ML van 12 februari 1945.

(338) Zie bv. PEARCE, p. 119-21.

DE CANADEZEN EN HET BRUSSELSE NACHTLEVEN

Twee *Canucks* verlaten een der beruchte Brusselse nachtkroegen :
— « 1.000 Frank is toch wel wat veel voor één fles Champagne »
— « Wablief!?! — heb jij *ook* betaald voor die fles? »
(Tekening uit de *Maple Leaf* van 31 maart 1945).

woord, ditmaal met een gedicht over « Onze Jonge Billy in Brussel in 1945 » *(Young Billy in Brussels, 1945)* :

Jonge Billy
scheerde zich nog niet lang
een knaap van de buiten
met meisjes totaal onervaren.

In dat achterbuurtcafé
zat hij op een stoel bij zijn makkers

met stijve schouders
en hangende armen.

Het kleine blonde hoertje
zat op z'n knie
boordevol vertrouwen
één hand hield een glas
het ander was druk
met Billy bezig.

Harry wedde met Joe
voor vijftig frank
dat de knaap niet zou durven.

Maar een uur later
vervloekte Harry Eva
en al haar kleurrijke dochters.

Want jonge Billy
trok grijnzend naar boven
voor de twééde keer ([339]).

Dat niet alle Canadese soldaten met trek in seks of behoefte aan vrouwelijk gezelschap in duistere bars en hoerenkasten hun heil zochten, spreekt vanzelf. Dat hoefde trouwens ook niet. De hogervermelde kontakten met burgers en de dansavonden in de *Canada Club*, bijvoorbeeld, boden doeltreffende, interessante, en — *last but not least* — minder dure gelegenheden tot kennismaking met de Belgische meisjes waarvoor ze, zoals we reeds weten, zoveel bewondering hadden. Van die gelegenheden maakten de *Canucks* dan ook gretig gebruik. Of de danstalenten en charmes van de stoere Canadese knapen op hun partnerinnen een grote indruk maakten, weten we niet. Vast staat in elk geval dat de hoofdtroef van hun verleidingstechniek erin bestond meisjeshoofden op hol te brengen met wilde verhalen over uitgestrekte boerderijen, prachtige herenhuizen, of zelfs goudmijnen, die ze in Canada beweerden te bezitten! ([340]).

Zoals dat reeds eerder in Vlaanderen het geval geweest was, leidden de vele kontaktmogelijkheden tussen Canadese soldaten en lokale vrouwen in de Belgische steden, en vooral in Brussel, tot romances en flirts (met of

---

(339) *Young Bill/ hardly started to shave yet,/ right off the farm/ never much with the girls.// In the back-street café/ he sat with the boys,/ shoulders stiff, arms hanging/ down from his chair.// Still, the small blonde whore/ sitting on his knee/ didn't seem to worry,/ one hand on her glass/ the other one busy/ as a hand can be.// Harry bet Joe/ fifty francs then and there/ the kid wouldn't tumble// but an hour later/ was still cursing Eve/ and all her colourful successors// as young Bill (all smiles)/ disappeared upstairs/ for an encore.*, uit SOUSTER, *Rain-Check*, p. 51. Voor belevenissen van Canadezen in Brusselse bordelen, zie ook Sousters gedichten *One of Our Young Soldiers, Drunk, Spends his First Night in Brussels* en *In War Not Only the Enemy is the Ultimate Loser*, in SOUSTER, *The Tears*, p. 106 en 111.

(340) SMITH, *Memoirs*, p. 27-29; ROY, p. 322; *Canadians given great reception at Brussels*, BX van 23 oktober 1944.

DE CANADEZEN EN DE BELGISCHE VROUWEN

Met wilde verhalen over prachtige huizen en uitgestrekte landerijen die ze in hun vaderland beweerden te bezitten brachten de *Canucks* menig Belgisch meisjeshoofd op hol. Achteraf bracht dit echter soms wel moeilijkheden met zich mee, zoals men hier kan zien op een karikatuur uit het soldatenblad *Maple Leaf:*

« Nu dat de oorlog over is zullen we weldra kunnen vertrekken naar de grote ranch van « oom Herbie » in Toronto ».
(Tekening uit HOPKINS, p. 139).

zonder seks), verlovingen en huwelijken die niet altijd gepland waren, en brachten ook ernstige problemen met zich mee. Sommige *Canucks* schrokken er blijkbaar niet voor terug om geweld te gebruiken wanneer hun charme en overredingskracht niet volstonden om van een gezellin seksuele gunsten af te dwingen. « Een klein maar groeiend aantal verkrachtingen en aanrandingen » van Belgische vrouwen door Canadese soldaten werd reeds in oktober 1944 door de militaire overheden gerapporteerd. Vier mannen van een tankregiment liepen voor dit soort misdrijf in die maand zware veroordelingen op (341). Een ware epidemie van geslachtsziekten teisterde bovendien ons land in de winter van 1944-45, en bracht de heer De Laet, verantwoordelijke voor volksgezondheid in de regering Pierlot, ertoe de sluiting van de geallieerde clubs (en daarmee de opschorting van de dansavonden voor soldaten en Belgische meisjes) te eisen. Het Canadese soldatenblad *Maple Leaf* wees deze eis verontwaardigd van de hand en suggereerde dat een striktere kontrole op de beruchte Brusselse nachtkroegen « met hun slechte, dure drank en vrouwen van lichte zeden » betere resultaten zou afwerpen. De *Maple Leaf* kaatste de bal terug door de uitlatingen van de heer De Laet een belediging te noemen aan het adres van alle Belgische meisjes die de dansavonden bijwoonden, en stelde de pijnlijke vraag of de onderwereldfiguren, die het nachtkroegenbedrijf kontroleerden en dus het sukses van de militaire clubs benijdden, misschien de eis van de minister geïnspireerd hadden (342).

De opmerkingen van de heer De Laet schijnen gelukkig gauw in de vergeethoek geraakt te zijn, en de *Canada Club* ging gewoon door met de Belgisch-Canadese dansavonden en soortgelijke aktiviteiten. Het moet ten andere gezegd worden dat de bovenvermelde episode helemaal niet typisch was voor de verhouding tussen Belgische burgerlijke en Canadese militaire overheden. Die verhouding kan inderdaad als ongewoon harmonisch beschreven worden. Aan Belgische zijde werd er zelfs tegenover de meest nederigen onder de Canadese bevrijders een bijzondere welwillendheid aan de dag gelegd. *Canucks* in uniform — en geallieerde militairen in het algemeen — mochten in onze hoofdstad gratis de trams gebruiken (343). En in de beruchte Brusselse Radijzenstraat, het Mekka van de bloeiende zwarte markt, staarden politieagenten steeds opvallend de andere kant uit terwijl Canadese soldaten zowel als officieren zich met allerlei duistere zaakjes verrijkten (344).

---

(341) Bevelen nr. 60 en 61 van de kommandant van het *Lake Superior*-regiment, van respektievelijk 10 en 29 oktober 1944, (PA : RG 24, vol. 15098).

(342) *Close up what?* en *Dark alley men behind Belgian request to close service clubs, Butlin declares*, ML van 12 februari 1945; *The Administrative History*, p. 90.

(343) MIVILLE-DESCHÊNES, p. 78.

(344) SMITH, *Memoirs*, p. 124 en 145; SIMONDS, p. 277-78; MOWAT, p. 296; *Black market popular in Belgian capital*, ML van 7 december 1944.

Tijdens hun verlofperiodes in de Belgische steden leefden de Canadezen dus zoals God in Frankrijk. Ze hadden veel geld op zak — maar nooit *genoeg*, vonden ze zelf! —, logeerden in uitstekende hotels, kregen lekker te eten en meer dan genoeg te drinken, vermaakten zich heerlijk met vrienden en vrouwen, en werden op de koop toe gevierd door de bevolking en in de watten gelegd door de burgerlijke overheden. Geen wonder dus, dat *La Vie en Rose* indertijd één der populairste liedjes was in de bars en kabarets waar de Canadese soldaten tot laat in de nacht de bloemetjes gingen buitenzetten! (346).

In 1944-45 lag gans België om zo te zeggen aan de voeten der Canadese veroveraars. « We leefden er waarlijk als koningen », schreef één van hen later, « en mochten al doen wat we wilden » (347). Alleen de Britten en Amerikanen konden hun naar de volkskroon van populariteit en prestige steken. Als gevolg daarvan kwam het in kroegen of op straat niet zelden tot woordenwisselingen en vuistgevechten tussen jaloerse *Canucks*, *Tommies* en *Yanks* (348). Ook brave Belgische soldaten, die uiteraard nooit de illuzie koesterden van met die elites der geallieerde strijdmacht te kunnen konkurreren, maar toevallig in Britse uniformen uitgedost waren, werden zo al eens per vergissing laat in de nacht door agressieve dronken Canadezen lastig gevallen! (349).

Toch drong het ook tot de Canadezen door dat het leven in de grote Belgische steden voor de overgrote meerderheid der bevolking op verre na niet zo rooskleurig en zorgeloos was als voor henzelf of, wat dat betreft, voor de welstellende burgers — meestal handelaars en zakenmensen (350) — die het zich konden permitteren om de bevrijders op lekkere dineetjes en fijne drank te vergasten. Ons land was in die maanden na de bevrijding voor de gewone man immers helemaal geen paradijs. Vooral in de steden heersten werkloosheid en schaarste, en veel mensen leden honger. Het schreeuwend kontrast tussen de relatieve luxe en overvloed, waarvan zijzelf samen met de Belgische elites konden genieten, en de mizerie van de volksmassa, ging dan ook niet onopgemerkt aan alle Canadezen voorbij. « De rijke Belgen », schreef een officier uit *British Columbia* aan zijn moeder, « inviteren ons op dure feestjes met veel lekkernijen die op de zwarte markt gekocht worden, terwijl de massa van de bevolking niet eens genoeg te eten heeft en onder de brandstofschaarste lijdt » (351). Oorlogskorrespondenten wezen op het absurde van een situatie waarin « ongelooflijke

---

(345) Een andere grote hit was *J'attendrai*. Zie GOODSPEED, p.488-89.
(346) BROADFOOT, p. 306-07.
(347) *Ibidem*; GOUIN, *Lettres*, p. 259.
(348) ROE, p. 148.
(349) Zie bv. GOUIN, *Lettres*, p. 234 : *J'ai accepté un dîner chez un gros industriel de l'endroit*; ook PEARCE, p. 82; CASSIDY, p. 164; *Ils étaient les hôtes des gens chics*, merkte een *Québecois* terecht op, zie MIVILLE-DESCHÊNES, p. 91-92.
(350) Brief van officier E. Birney aan zijn moeder, 8 januari 1945, in de kollektie *The papers of Earle Birney*, Fisher Library, Toronto.

winkels proppensvol staken met luxe-artikelen die zelfs in Engeland of Canada niet te krijgen waren, terwijl België zelf honger leed » ([351]). De bevoorradingsproblemen en schaarstes troffen uiteraard ook de Canadezen zelf, zoals wanneer op een koude winterdag plots de elektriciteit of de verwarming op hun hotelkamers uitvielen. Zij moesten echter niet zoals duizenden Brusselaars urenlang in de rij gaan wachten om voedsel te kopen, of in het Zoniënwoud onder de sneeuw brandhout gaan zoeken, zoals een lid van de CWAC opmerkte ([352]). Zelfs « Turvey », de zorgeloze held van de autobiografische soldatenroman van de Canadese veteraan en dichter Earle Birney, werd in ons land tot nadenken gestemd door het zicht van « slecht geklede oude mannen en vrouwen met sjaals [die] stilzwijgend met lange slagersmessen stukken hout uit boomstronken sneden en ze heel voorzichtig in strooien manden of emmers wegstaken » ([353]). Het feit dat er in België gedurende die harde winter van 1944/45 veel kou geleden werd, drong tenslotte ook onvermijdelijk door tot de vele *Canucks* bij wie rillende burgers « voor een goede prijs » grijze legerdekens kwamen kopen om wintermantels te maken ([354]).

Van de politieke en sociale naweeën van de oorlog in België vingen de Canadezen blijkbaar slechts een zwakke echo op. De demonstraties en beroeringen, bijvoorbeeld, die Brussel in november 1944 meemaakte, interesseerden de Canadezen slechts in zoverre dat ze vreesden dat hun verbindingslijnen erdoor in het gedrang zouden kunnen gebracht worden ([355]). Ook van de diepe wonden, die de oorlog en de bezetting in ons land hadden achtergelaten, gaven de *Canucks* zich weinig rekenschap. Het typische relaas van een Canadees soldaat verdient hier aangehaald te worden :

> « Gedurende de laatste maand van de oorlog ging ik dikwijls nog laat in de nacht door de Brusselse straten wandelen. Af en toe zag ik dan ergens aan een kruispunt een kamion stilhouden, en mannen afladen die er uitzagen als levende lijken. Ze vroegen me soms een sigaret. Hun doodshoofden en uitgemergelde handen vielen me dan op en ik vond dat ze erg vreemd roken. Ik had er geen flauw benul van, wie ze waren. Dan trokken ze één voor één zwijgend weg, naar huis, dacht ik. Het waren vreselijke, eenzame schimmen, op weg naar huis in het holst van de nacht... » ([356]).

---

(351) MUNRO, p. 249. Zie ook *Antwerp is a city of want and luxury*, BX van 20 november 1944 : *[Antwerp is] a city of well-stocked stores... where you can buy the best perfumes of Paris and blinking mamma-squealing dolls while the people are clamoring for more food and butter.*

(352) ROE, p. 144.

(353) BIRNEY, *Turvey*, p. 227-28. Ook in zijn bekend gedicht *The Road to Nijmegen*, dat volgens de auteur zelf meer op België dan op Nederland betrekking houdt, spreekt Birney over *old men in the mist knifing chips from a boulevard of stumps* en *clusters of children, like flies,... groping in gravel for knobs of coal*, zie *BIRNEY, Collected Poems*, p. 86, en zijn brief aan de auteur van 10 december 1981.

(354) ROE, p. 158.

(355) HILLSMAN, p. 113.

(356) BROADFOOT, p. 383.

Pas veel later gaf die Canadees er zich rekenschap van dat het ging om weggevoerden, overlevenden van koncentratiekampen zoals Mauthausen en Buchenwald. Voor de bevrijders waren deze problemen en trauma's, waarmee ons volk in 1944 en 1945 af te rekenen had, dus totaal onwerkelijk. Al even onwerkelijk, trouwens, als de luxe en zorgeloosheid, die zij in onze steden genoten, voor de overgrote meerderheid der Belgen zelf waren. Alleen de vliegende bommen, die de Duitsers met de regelmaat van een klok op Antwerpen lieten neerregenen, discrimineerden niet in het minst tussen burgers en soldaten, en eisten aan beide zijden heel wat slachtoffers ([357]).

EPILOOG

In de loop van de namiddag van 7 mei 1945 bereikte het nieuws van de onvoorwaardelijke overgave van nazi-Duitsland de Belgische hoofdstad. Een Canadees oorlogskorrespondent, die zich de wilde scène van de bevrijding herinnerde en opnieuw een uitbarsting van volksvreugde verwachtte, was aanvankelijk ietwat ontgoocheld door de nuchtere reaktie der Brusselaars ([358]). Steden zoals Londen, Montreal, en New York, die nooit bezet, en daarom ook nooit *bevrijd* geworden waren, zouden op die zevende mei inderdaad heel wat meer entoesiasme ten toon spreiden; voor hun inwoners was de eindoverwinning terzelfdertijd de allereerste gelegenheid om de nederlaag van Duitsland te vieren. Voor Brussel (evenals Parijs), daarentegen, was de smadelijke aftocht van de bezetter een half jaar vroeger van oneindig veel grotere betekenis geweest dan zijn uiteindelijke kapitulatie in Reims en Berlijn.

Toch ontsnapte ook de nuchtere Belgische hoofdstad niet aan de greep van de opwinding waarmee de wereld het einde van de oorlog in Europa begroette. Duizenden roepende en lachende burgers en soldaten verzamelden op straten en pleinen, klommen op trams, auto's en kamions, en legden het verkeer tenslotte bijna volledig stil. Er werd muziek gemaakt, gedanst en gezongen, gedronken, en met vlaggen gewuifd. De stad daverde onder het gedreun van feestsalvo's en het lawaai van vliegtuigen die laag boven de daken voorbij vlogen. En 's avonds werden voor het eerst na jaren verduistering de neonlichten weer aangeflitst ([359]).

---

(357) Zie bv. ELLIS en DINGMAN, p. 145 e.v.; DALTON, p. 40. Op 16 december 1944 viel een vliegende bom op een Antwerpse bioskoop vol Canadese militairen, en richtte er een ware slachting aan, zie NICHOLSON, *Seventy Years*, p. 230.

(358) *Brussels throngs go flat out celebrating for second time*, ML van 8 mei 1945; ROE, p. 154.

(359) *Brussels throngs go flat out celebrating for second time*, ML van 8 mei 1945; ROE, p. 154-56.

Schoolkinderen bij een der eerste plechtigheden op het Canadese oorlogskerkhof te Adegem. (Foto De Pau — Adegem).

Met het einde van de vijandelijkheden in de lente van 1945 kwam de taak der Canadezen in Europa ten einde. In België hadden ze reeds maanden vroeger hun bevrijdingswerk opgeknapt, en toen het nieuws van de wapenstilstand op 7 mei 1945 Brussel bereikte, vielen de *Canucks* in onze feestvierende hoofdstad eigenlijk op door hun afwezigheid ([360]). Gedurende de laatste maanden en weken van de oorlog was het gros van het Canadese leger inderdaad vanuit het Rijnfront ver noordwaarts doorgedrongen, tot Groningen en Wilhelmshaven bijvoorbeeld, en in het geval van een parachutisten-eenheid zelfs tot in de buurt van de Baltische zeekust ([361]). Ook met de bevrijding van al het Nederlandse grondgebied ten Noorden van de grote rivieren hadden de *Canucks* in de sluitingsdagen van de oorlog de handen vol.

Nieuwe opgaven hadden de Canadezen dus ver weggelokt van onze landsgrenzen. Nederlandse en Duitse havens en grootsteden, zoals Rotterdam, Amsterdam, en Hamburg, stonden hun voortaan ter beschikking, zodat ze ook voor bevoorrading en ontspanning niet langer op Antwerpen en Brussel aangewezen waren. De unieke strategische en logistieke omstandigheden, die België in het najaar van 1944 plots tot zenuwknoop van het

(360) *Ibidem.*

(361) Het ging hier om de Canadese parachutisten van de Britse Zesde Luchtlandingsdivisie, die tijdens het Von Rundstedtoffensief ook in de Ardennen ingezet werden, zoals we reeds weten, zie onder andere *The Canadians at War*, volume 2, p. 620-21.

geallieerde offensief in het Westen in het algemeen, en tot favoriete pleisterplaats der *Canucks* in het bijzonder, hadden omgetoverd, bestonden niet meer.

Vele Canadese soldaten zouden ons land, waar ze zich kort tevoren nog zo goed hadden thuisgevoeld, nooit meer terugzien. De meeste eenheden van het Canadese leger werden immers in Nederland ontbonden en hun veteranen vanuit Rotterdam via Engeland naar hun vaderland gerepatriëerd. Wel werden een aantal regimenten via Oostende teruggestuurd, zodat sommige *Canucks* toch nog eventjes een vluchtige blik van Vlaamse weiden en kanalen opvingen vooraleer ze naar de « nieuwe wereld » terugkeerden ([362]). Meer dan duizend Canadezen, daarentegen, zouden België nooit meer verlaten. Reeds vóór het einde van 1944 waren Canadezen, die tijdens de bevrijdingsdagen, gedurende de Scheldeslag, of later in ons land gesneuveld waren, en meestal ergens in het veld door hun makkers begraven waren, naar een permanente rustplaats overgebracht. De « gravendienst » *(Graves Service)* van de Brits-Canadese 21e Legergroep belastte zich met die taak ([363]).

Op het Brusselse stedelijke kerhof te Evere werden zo meer dan 100 jonge kerels uit het verre Canada begraven. Niet ver van daar, op het Britse oorlogskerkhof te Heverlee, rusten 157 Canadese vliegeniers. De graven van een 350-tal *Canucks*, die bij de gevechten in het Antwerpse omkwamen, kunnen op het Schoonselhof-kerkhof in de Sinjorenstad teruggevonden worden. Op het Canadese oorlogskerkhof te Adegem, tenslotte, waar nog jaarlijks op de tweede zondag van september een ontroerende herinneringsplechtigheid veel belangstelling trekt, werden niet minder dan 844 « soldaten, matrozen en vliegeniers » uit Canada bijgezet ([364]). Het is een passende rustplaats. Vlak naast dit *Canadian War Cemetery* loopt de Meetjeslandse hoofdweg die gedurende de vroege septemberdagen van 1944 van de triomfantelijke intocht der Canadese bevrijders getuige was geweest. En op een boogscheut daar vandaan verraden eindeloze rijen populieren — of « Canada's », zoals ze ook soms worden genoemd — de ligging van de lome Leopolds- en Schipdonkkanalen waarlangs zoveel Canadees bloed werd vergoten.

---

(362) Interview met R. A. Paterson.

(363) KERRY en McDILL, p. 352; *The Administrative History*, p. 92 en 131.

(364) WOOD en SWETTENHAM, p. 185, 193-94. Genietroepen van het *Third Cemetery Construction Unit* van het Canadese leger, gebaseerd in Tourcoing, voltooiden de aanleg van het oorlogskerkhof te Adegem op 27 juli 1945 met de oprichting van een centraal monument in de vorm van een stenen kruis van een zestal meter hoogte, zie KERRY en McDILL, p. 428.

BRONNEN

In de voetnoten wordt voor veel geciteerde archiefbronnen en tijdschriften gebruik gemaakt van de afkortingen die tussen haakjes aangeduid zijn; uitgegeven dokumenten en literaire bronnen worden er aangehaald met de naam van de auteur — gevolgd door de afgekorte titel alleen als meerdere werken van dezelfde auteur worden gebruikt, of indien verwarring met gelijknamige auteurs mogelijk is — en de bladzijde.

In de bibliografie worden Noordamerikaanse plaatsen van uitgave gevolgd door de naam van de provincie (in het geval van Canada) of staat (in het geval van de Verenigde Staten) wanneer het gaat om weinig bekende steden of plaatsen zoals Paris en Londen in Ontario, die anders met gelijknamige toponiemen in Europa zouden kunnen verward worden.

Van het enorme aantal Canadese kranten en tijdschriften uit die tijd konden er uiteraard slechts een klein aantal gebruikt worden. We kozen een soldatenblad *(The Maple Leaf)*, een bekende krant uit Toronto die doorheen gans Canada verspreid wordt *(The Globe and Mail)*, en een typische regionale krant uit een middelgrote stad in Zuid-Ontario *(The Brantford Expositor)*.

Tenslotte wordt er op gewezen dat de meeste hiernavolgende Canadese werken (waarvan sommigen bijzonder zeldzaam schijnen te zijn) teruggevonden werden in de kollekties van de volgende instituten: het *Royal Canadian Military Institute* in Toronto; de *John P. Robarts Researh Library* in Toronto; het archief van het regiment der *Queen's Own Rifles of Canada* in Toronto.

Vrijwel alle Belgische titels werden geraadpleegd in het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog te Brussel. Ik dank de medewerkers van al deze inrichtingen van harte voor de waardevolle medewerking die ze mij verleend hebben.

I. ONUITGEGEVEN DOKUMENTEN

(1) *Public Archives* (PA), Ottawa
   a. *Wartime Records:*
      — Fonds RG 24 *(Department of National Defence)*
      — Fonds RG 76 *(Immigration)*
   b. *Other Record Groups:*
      — *National Film Archives*
      — *Picture Division*
(2) Archief van het *Queen's Own Rifles of Canada* (QORC)-regiment, Toronto.
(3) Archief van de Koninklijke Militaire School (KMS), Brussel, fonds *Armée Secrète* (AS).

II. UITGEGEVEN DOKUMENTEN

Album of Honor for Brant County. World War II 1939-1945, Brantford/Ontario, s.d.

Awards Granted to Personnel of the Canadian Armed Forces from 10th September, 1939, to 31st March, 1947, s.l., s.d. (kopie in de biblioteek van het *Royal Canadian Military Institute*, Toronto).

Canada. External Affairs, Department of Treaty Services, 1946, N° 1, Ottawa, 1946.
Documents on Canadian External Relations. Vol. 12. 1946, Regina/Saskatchewan, 1946.
Mann (C.C.), *The Campaign in Northwest Europe. 6 June 1944 — 8 May 1945. A Review*, s.l., s.d. (gestencild manuscript in het QORC-archief, Toronto).
The Administrative History of the Operations of 21 Army Group on the Continent of Europe 6 June 1944 — 8 May 1945, s.l., 1945 (kopie in het QORC-archief, Toronto).
The Maple Leaf Scrapbook, s.l., s.d. (kopie in het QORC-archief, Toronto).

III. BRIEFWISSELING EN GESPREKKEN MET DE VOLGENDE PERSONEN

Canadese veteranen :

E. Birney, Toronto (interview in Toronto van 18 december 1981); R. Carriere, Cornwall/Ontario (telefoongesprek van 24 januari 1982); S. Leslie, Mississauga/Ontario (telefoongesprek van 25 januari 1982); F. MacNamara, Cobourg/Ontario (verscheidene gesprekken en uitvoerige briefwisseling); R. A. Paterson, Brantford/Ontario (interview in Brantford van 14 januari 1982); L. Plant en W. T. Stollery, London/Ontario (interview in London van 8 maart 1981); J. Thurmeier, Winnipeg (telefoongesprek van 24 januari 1982); B. Wendorf, O'Leary/Prince Edward Island (brief van 25 februari 1982).

Belgische burgers :

A. Borné, Brussel; G. De Lille, Maldegem; G. De Lobel, Adegem; O. Delville, Brussel; J. De Vos, Gent; J. Dupont, Brussel; G. Elias, Assenede; G. Goering-Walle, Warneton; N. Grosjean, Mechelen; E. Lambert, Brussel; G. Larsen-Kekenbosch, Brussel; J. Lemmens, Malderen; M. Maes, Ekeren; R. Pauwels, Adegem; A. Schandevyl, Antwerpen; P. Steenwerckers, Brussel; C. van de Heuvel, Mortsel; N. Van de Woestijne, Mariakerke/Gent; J. Van Melkebeke, Oudenaarde; F. Vinois, Brussel; M. Volkaerts-Depré, Brussel; G. Wagner, Brussel.

IV. LITERATUUR

a. Bibliografische werken :

COOKE (O.A.) (ed.), *The Canadian Military Experience 1867-1967; a Bibliography*, Ottawa, 1979.
DORNBUSCH (C.E.) (ed.), *The Canadian Army 1855-1965. Lineages — Regimental Histories*, Cornwallville/New York, 1966.

b. Algemene werken

AERNOUDTS (Karel), *Waar de rode klaproos bloeit. Een episode uit de Tweede Wereldoorlog. Strijd om de vrijmaking van de linker Scheldemonding. September - oktober - november 1944*, Oostburg, 1972.

ALLISON (Les), *Canadians in the Royal Air Force*, Roland/Manitoba, 1978.
BALDEWYNS (Albert) en HERMAN-LEMOINE (André), *Les Batteries de Walcheren*, Brussel en Parijs, s.d.
BELL (G.K.), *Curtain Call*, Toronto, 1953.
BERNARD (Henri), *La Résistance 1940-1945*, Brussel, 1969.
BIEGANSKI (Witold), *Poles in the Battle of Western Europe*, Warschau, 1971.
COLLIER (Basil), *A Short History of the Second World War*, Londen en Glasgow, 1969.
COSGROVE (Edmund), *The Evaders*, Toronto en Vancouver, 1970.
COUGHLIN (Tom), *The Dangerous Sky. Canadian Airmen in World War II*, Toronto, 1968.
DEJONGHE (Etienne) en LAURENT (Daniel), *Liberation du Nord et du Pas-de-Calais*, s.l., 1974.
DE VOS (Jacques), *Dertig Jaar geleden... De Bevrijding van het Meetjesland*, in *Gazet van Antwerpen*, 24, 25, 26, 27 en 28/29 september 1974.
DOUGLAS (W.A.B.) en GREENHOUS (Brereton), *Out of the Shadows. Canada in the Second World War*, Toronto en New York, 1977.
HALLIDAY (Hugh A.), *The Tumbling Sky*, Stittsville/Ontario, 1978.
HAUPT (Werner), *Rückzug im Westen 1944*, Stuttgart, 1978.
HURST (Alan M.), *The Canadian Y.M.C.A. in World War II*, s.l., s.d.
LOOS (Eddy), *Het Duitse Leger in België van 6 juni tot 2 november 1944. Ontplooing, bewegingen, operaties*, Brussel, 1973.
MASON (Herbert Molloy), *Die Luftwaffe. Entstehung, Höhepunkt und Niedergang der Deutschen Luftwaffe bis 1945*, München, 1979.
MATTELAER (Eugene), *Scheldt Pocket. Sep[tember] — Nov[ember] 1944*, in *Vigilo*, september-oktober 1971.
MORDAL (Jacques), [pseudoniem voor Cras, Hervé], *Le « Dunkerque » allemand de l'Escaut*, in *Revue Militaire d'information*, mei 1963.
MOULTON (J.L.), *Battle for Antwerp. The Liberation of the City and the Opening of the Scheldt 1944*, New York, 1978.
NICHOLSON (G.W.L.), *More Fighting Newfoundlanders. A History of Newfoundland's Fighting Forces in the Second World War*, St. John's/Newfoundland, 1969.
NOTEBAART (P. J.), *Oorlog over Zeeuws Vlaanderen*, Oostburg.
ROBERTS (Leslie), *There shall be Wings. A History of the Royal Canadian Air Force*, Toronto, 1959.
SCHRAMM, (Percy Ernst *et al.* (ed.), *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab). Band IV : 1. Januar 1944 — 22. Mai 1945*, volume 1, Frankfurt/M., 1961.
SHULMAN (Milton), *Defeat in the West*, Londen, 1951.
SIMONDS (Peter), *Maple Leaf Up, Maple Leaf Down. The Story of the Canadians in the Second World War*, New York, 1946.
STACEY (C. P.), *Arms, Men and Governments. The War Policies of Canada. 1939-1945*, Ottowa, 1970.
Canada and the Age of Conflict. A History of Canadian External Policies. Volume 2 : 1921-1948. The MacKenzie King Era, Toronto, 1981.
Id., Introduction to the Study of Military History for Canadian Students, Ottawa, 1956.
Id., Official History of the Canadian Army in the Second World War. Volume III : The Victory Campaign. The Operations in Northwest Europe 1944-1945, Ottawa, 1966.
Id., The Canadian Army 1939-1945. An Official Historical Summary, Ottawa, 1948.
STANLEY (George F. G.), *Canada's Soldiers. The Military History of an Unmilitary People*, Toronto, 1960.
The Canadians at War 1939/45, 2 volumes, s.l., 1969.
THOMPSON (R. W.), *Montgomery — The Field Marshall. A Critical Study of the Generalship of Field-Marshall, the Viscount Montgomery of Alamein, K.G., and of the Campaign in North-West Europe, 1944/45*, London, 1969.

Id., The Eighty-Five Days; the Story of the Battle of the Scheldt, Londen, 1957.
TIGER (Lionel), *Men in Groups*, New York, 1970.
VAN DE ROSTYNE (Hendrik), *Het Koninklijk Atheneum. Een Brok Geschiedenis van Maldegem. Een Bijdrage tot de Geschiedschrijving van onze Gemeente*, Maldegem, 1974.
VAN HOONACKER (Luc), *De Slag van Moerbrugge van 8 tot 12 september 1944*, s.l., s.d.
VANWELKENHUYZEN (Jean), *La Liberation du Nord de la France et de la Belgique. Quelques Aspects des Opérations Militaires*, in *Revue du Nord*, LVII, juli-september 1976, 251-74.
VLAEMINCK (Carlos H.), *Een Vrijwilligerskommando bezet de Brugse Binnenhaven*, in *Brugsch Handelsblad*, 29 september 1973.
Id., Toen Brugge bevrijd werd. De Slag om Moerbrugge, 8-12 september 1944, Brugge, 1980.
WOOD (Herbert Fairlie) en SWETTENHAM (John), *Silent Witnesses*, Toronto, 1974.
YOUNG (Scott), *Red Shield in Action. A Record of Canadian Salvation Army War Services in the Second Great War*, Toronto, 1949.

c. Regimentsgeschiedenissen

A Brief History of the 4th Canadian Armoured Brigade in Action during July 1944 — May 1945, Mitcham/Engeland, s.d.
A History of the First Hussars Regiment, Londen/Ontario, 1951.
BARNARD (W. T.), *The Queen's Own Rifles of Canada 1860-1960. One Hundred Years of Canada*, Don Mills/Ontario, 1960.
BARRETT (W. W.), *The History of the 13th Canadian Field Regiment, Royal Canadian Artillery, 1940-1945*, s.l., s.d.
BAYLAY (George Taylor) (ed.), *The Regimental History of the Governor General's Foot Guards*, Ottowa, 1948.
BEATTIE (Kim), *Dileas; History of the 48th Highlanders of Canada, 1929-1956*, Toronto, 1957.
BELL (T. J.), *Into Action with the 12th Field*, s.l., s.d.
BIRD (Will R.), *No Retreating Footsteps. The Story of the North Nova Scotia Highlanders*, Kentville/Nova Scotia, s.d.
Id., North Shore (New Brunswick) Regiment, Fredericton/New Brunswick, 1963.
BOSS (W.), *The Stormont, Dundas and Glengarry Highlanders 1783-1951*, Ottawa, 1952.
BUCHANAN (G. B.), *The March of the Prairie Men. A Story of the South Saskatchewan Regiment*, Weyburn/Saskatchewan, s.d.
CASSIDY (G. L.), *Warpath. The Story of the Algonquin Regiment 1939-1945*, Toronto, 1948.
Cent Ans d'Histoire d'un Regiment canadien français. Les Fusiliers Mont-Royal, 1869-1969, Montréal, 1971.
DUGUID (Archer Fortescue), *History of the Canadian Grenadier Guards. 1760-1964*, Montréal, 1965.
FARRAN (Roy), *The History of the Calgary Highlanders 1921-54*, s.l., 1954.
FEASBY (W. R.) (ed.), *Official History of the Canadian Medical Services 1939-1945. Volume One : Organization and Campaigns*, Ottawa, 1956.
FETHERSTONHAUGH (R. C.), *The Royal Montréal Regiment 1925-1945*, Westmount/Québec, 1949.
1 [First] Batallion. The Essex Scottish Regiment (Allied with the Essex Regiment). 1939-1945. A Brief Narrative, s.l., 1945.
1st [First] Batallion. The Highland Light Infantry of Canada. 1940-1945, s.l., s.d.

1st [First] Batallion. The Regina Rifles Regiment 1939-1946, s.l., s.d.
FLATT (S. A.), *History of the 6th Field Company Royal Canadian Engineers 1939-1945*, Vancouver, s.d.
GALLOWAY (Strome), *A Regiment at War. The Story of the Royal Canadian Regiment, 1939-1945*, Montréal, 1979.
GOODSPEED (D. J.), *Battle Royal. A History of the Royal Regiment of Canada 1862-1962*, Toronto, 1962.
GOUIN (Jacques), *Par la bouche de nos canons; histoire du 4e régiment d'artillerie moyenne/4th Cdn. Medium Regt RCA/1941-1945*, Montréal, 1970.
GRANT (D. W.), *« Carry On ». The History of the Toronto Scottish Regiment (M.G.) 1939-1945*, Toronto, 1949.
GREENHOUS (Brereton) (ed.), *Semper Paratus; the History of the Royal Hamilton Light Infantry (Wentworth Regiment), 1862-1977*, Hamilton/Ontario, 1977.
HARKER (Douglas A.), *The Dukes. The Story of the Men who served in Peace and War with the British Columbia Regiment (D.C.O.) 1883-1973*, s.l., 1974.
Id., The Story of the British Columbia Regiment 1939-1945, s.l., s.d.
HENRY (C. E.), *Regimental History of the 18th Armoured Car Regiment (XII Manitoba Dragoons)*, Deventer, s.d.
History of the Royal Canadian Corps of Signals 1903-1961, Ottawa, 1962.
HOW (Douglas), *The 8th Hussars. A History of the Regiment*, Sussex/New Brunswick, 1964.
HUTCHISON (Paul P.), *Canada's Black Watch. The First Hundred Years 1862-1962*, Montréal, 1962.
JACKSON (H. M.) (ed.), *The Argyll and Sutherland Highlanders of Canada (Princess Louise's), 1928-1953*, Montréal, 1953.
Id., The Sherbrooke Regiment (12th Armoured Regiment), s.l., s.d.
Id., The Story of the Royal Canadian Dental Corps, Ottawa, 1966.
KERRY (A. J.) en McDILL (W. A.), *The History of the Corps of Royal Canadian Engineers. Volume 2, 1936-1946*, Ottawa, 1962.
LONDERVILLE (J. R.), *The Pay Services of the Canadian Army Overseas in the War of 1939-45*, Ottawa, 1950.
KOSTENUK (Samuel) en GRIFFIN (John), *RCAF. Squadron Histories and Aircraft. 1924-1968*, Toronto en Sarasota, 1977.
MACDOUGALL (G. L.), *A Short History of the 29 Cdn Armed Recce Regt (South Alberta Regiment)*, Amsterdam, 1945.
McAVITY (J. M.), *Lord Strathcona's Horse (Royal Canadians). A Record of Achievement*, Toronto, 1947.
NICHOLSON (G. W. L.), *Seventy Years of Service. A History of the Royal Canadian Army Medical Corps*, Ottawa, 1977.
Id., The Gunners of Canada. The History of the Royal Regiment of Canadian Artillery. Volume II, 1919-1967, Toronto en Montréal, 1972.
PATERSON (R. A.), *A History of the 10th Canadian Infantry Brigade*, s.l., 1945.
PAVEY (Walter G.), *An Historical Account of the 7th Canadian Reconnaissance Regiment (17th Duke of York's Royal Canadian Hussars) in the World War 1939-1945*, Montréal, 1948.
QUEEN-HUGHES (R. W.), *Whatever Men Dare. A History of the Queen's Own Cameron Highlanders of Canada 1935-1960*, Winnipeg, 1960.
RANDALL (Thomas H.), *West Novas; a History of the West Nova Scotia Regiment*, Toronto, 1947.
ROGERS (R. L.), *History of the Lincoln and Welland Regiment*, s.l., 1964.
ROLLEFSON (M. O.) (ed.), *Green Route Up. 4 Canadian Armoured Division*, Den Haag, 1945.
ROSS (Armand) en GAUVIN (Michel), *Le Geste du Regiment de la Chaudière*, Rotterdam, 1945.
ROSS (Richard M.), *The History of the 1st Batallion Cameron Highlanders of Ottawa (MG)*, Ottawa, 1946.

ROY (Reginald H.), *Ready for the Fray. (Deas Gu Cath). The History of the Canadian-Scottish Regiment (Princess Mary's) 1920-1955*, Vancouver, 1958.
Id., The Seaforth Highlanders of Canada, 1919-1965, Vancouver, 1969.
Seventy-Fifth Anniversary Royal Winnipeg Rifles 1853-1958, s.l., s.d.
SMITH (Lawrence N.), *The History of the 23rd Field Regiment (SP) R.C.A., World War II*, St. Catharines/Ontario, s.d.
SPENCER (Robert A)., *History of the Fifteenth Canadian Field Regiment Royal Canadian Artillery 1941 to 1945*, Amsterdam, 1945.
STANLEY (F. G.), *In the Face of Danger. The History of the Lake Superior Regiment*, Port Arthur/Ontario, 1960.
STEVENS (G. R.), *A City goes to War*, Brampton/Ontario, 1964.
Id., The Royal Canadian Regiment. Volume Two. 1933-1966, Londen/Ontario, 1967.
The Governor General's Horse Guards, 1939-1945, Toronto, 1953.
The History of the 8th Canadian Light Anti-Aircraft Regiment, R.C.A., Amersfoort, 1945.
The Story of the 69th Light Anti-Aircraft Battery R.C.A., Toronto, s.d.
The Twenty-Third Story. 23 Field Company RCE, s.l., s.d.
Vanguard; the Fort Garry Horse in the Second World War, Doetinchem, 1945.
WARREN (Arnold), *Wait for the Wagon. The Story of the Royal Canadian Service Corps*, Toronto, 1961.
WOOD (Gordon), *The Story of the Irish Regiment of Canada, 1939-1945*, Heerenveen, 1945.

d. Memoires, dagboeken, ooggetuigenberichten

« BASTIEN », *Hoe « zij » vluchtten en wat mij daarna afgenomen werd*, in *Vooruit*, 9 september 1973.
BROADFOOT (Barry) (ed.), *Six War Years, 1939-1945. Memories of Canadians at Home and Abroad*, Toronto, 1974.
DALTON (Mike), *Personal War Diary 1939-1946*, Windsor/Ontario, s.d.
De Bevrijding van de « Hul », in *Brugsch Handelsblad*, 9 juni 1973.
De Dag dat de Canadezen kwamen, in *Brugsch Handelsblad*, 31 oktober 1975.
DUNKELMAN (Ben), *Dual Allegiance; an Autobiography*, Toronto, 1976.
ELLIS (Jean Maclachlan) en DINGMAN (Isabel), *Face Powder and Gunpowder*, Toronto, 1947.
GOUIN (Jacques), *Lettres de Guerre d'un Québecois (1942-1945)*, Montréal, 1975.
HIBBERT (Joyce), *The War Brides*, Scarborough/Ontario, 1978.
HICKEY (R. M.), *The Scarlet Dawn*, Campbellton/New Brunswick, 1949.
HILLSMAN (John Burwell), *Eleven Men and a Scalpel*, Winnipeg, 1948.
JOHNSON (James Edgar), *Wing Leader*, Londen, 1974.
KELLY (Arthur J.), *« There's a goddamn bullet for everyone... »*, Paris/Ontario, 1979.
MALONE (Dick), *Missing from the Record*, Toronto, 1946.
MARCHAND (Gérard), *Le Régiment de Maisonneuve vers la Victoire 1944-45*, Montréal, 1980.
MIVILLE-DESCHÊNES (Charles), *Souvenirs de Guerre*, Québec City, 1946.
MOWAT (Farley), *The Regiment*, Toronto, 1973.
MUNRO (Ross), *Gauntlet to Overlord. The Story of the Canadian Army*, Toronto, 1946.
PEARCE (Donald), *Journal of a War. North-West Europe 1944-1945*, Toronto, 1965.
POWLEY (A. E.), *Broadcast from the Front. Canadian Radio Overseas in the Second World War*, Toronto, 1975.
ROBERTS (James Alan), *The Canadian Summer. The Memoirs of James Alan Roberts*, Toronto, 1981.
ROE (Kathleen Robson), *War Letters from the C.W.A.C. (Canadian Women's Army Corp [sic])*, Toronto, 1975.

SMITH (Doug[las]), *Memoirs of an old Sweat*, Vancouver, 1961.
VAN DE BOUCHAUTE (Cyriel), (ed.), *De Bevrijding van onze Polders (september-oktober 1944)*, Eeklo, 1970.
Id., *Eeklo tijdens de Tweede Wereldoorlog. Uit het dagboek van een Eeklonaar*, Eeklo, 1970.

e. Oorlogsromans, -poëzie, -liederen, -kunst

BIRNEY (Earle), *The Collected Poems of Earle Birney. Volume I*, Toronto, 1975.
Id., *Turvey. A Military Picaresque*, herziene uitgave, Toronto, 1976 [eerst gepubliceerd in 1949].
COUGHLIN (Bing), *Herbie*, s.l., 1946.
HOPKINS (Anthony), *Songs from the Front and Rear. Canadian Servicemen's Songs of the Second World War*, Edmonton, 1979.
ROBERTSON (Heather), *A Terrible Beauty. The Art of Canada at War*, Ottawa, 1977.
SOUSTER (Raymond), *Hanging In. New Poems by Raymond Souster*, Ottawa, 1979.
Id., *Rain-Check*, Ottawa, 1975.
Id., *The Years. Poems by Raymond Souster*, Ottawa, 1971.

f. Kranten en tijdschriften

The Brantford Expositor, Brantford/Ontario, 1944-1945 (BX).
The Globe and Mail, Toronto, 1944-1945 (GM).
The Maple Leaf, Canadese soldatenkrant gepubliceerd in Brussel van september 1944 tot september 1945 (ML).